

негативні психічні стани можуть активізувати внутрішні ресурси, спрямовані на подолання труднощів. Це може проявлятися в формуванні нових динамічних стереотипів, а також підвищенні пошукової активності та креативності під час вирішення складних ситуацій. Такі зміни сприяють переосмисленню і перебудові важливих смислів, формуванню нових знань, умінь, норм, цінностей та поведінкових моделей, що, в свою чергу, активізує механізми саморозвитку, саморегуляції та особистісного зростання військовослужбовців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бриндіков Ю. Л. Реабілітація військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб : теоретико-методичні основи : монографія. Хмельницький : Поліграфіст, 2018. 372 с.
2. Будницька О.А. Індивідуально-особистісні детермінанти емоційних переживань у психотравмуючих ситуаціях : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2019. 20 с.
3. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій : метод. посіб. / О. М. Кокун, В. В. Клочков, В. М. Мороз та ін. Київ-Одеса : Фенікс, 2022. 128 с.
4. Ігумнова О. Б. Генеза негативних психічних станів у професійній діяльності. Психологія і суспільство. 2013. Вип. 3 (53). С. 110-115.
5. Основи формування психічної стійкості військовослужбовців у бойових умовах : підручник / за ред. Л. В. Кримець. Київ : НУОУ, 2022. 348 с.
6. Пархомович В.Б. Деструктивні емоційні стани. Черкаси : Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2012. 444 с.
7. Самойленко О. О. Формування психологічної готовності мобілізованих військовослужбовців-прикордонників до ведення бойових дій : дис.... канд. психол. наук. Хмельницький, 2018. 309 с.
8. Юрченко В.М. Психічні стани людини : системний опис : монографія. Рівне : РДГУ, 2006. 574 с.

Карпа Іван

Науковий керівник – доц. Свідерська Галина

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Комунікативна компетентність є однією з ключових складової успішної соціалізації підлітків, зокрема тих, хто має особливі освітні потреби. Вона включає здатність до ефективної взаємодії з іншими людьми, використання вербальних та невербальних засобів спілкування, а також розуміння соціальних контекстів комунікації. Для підлітків з особливими освітніми потребами розвиток комунікативної компетентності є особливо важливим, оскільки це впливає не лише на їхню здатність до соціальної інтеграції, але й на подальший успіх у навчанні та житті. Підлітки з ООП часто стикаються з труднощами у встановленні контактів, підтримці діалогу та розумінні соціальних ситуацій, що може призводити до ізоляції. Водночас розвиток комунікативної компетентності сприяє їх самостійності, впевненості у власних силах і формуванню позитивної самооцінки.

У психологічній науці велику увагу приділяли вивченню комунікативної компетентності підлітків. Зокрема, Н. Бабич обґрунтувала особливості формування комунікативних навичок у дітей з порушеннями зору та інтелекту як одна з умов їх успішної адаптації [1]. Н. Воронська розкрила зміст спілкування дітей з особливими потребами в закладах освіти [2]. І. Дорожко, О. Малихіна, Л. Туріщева показали умови розвитку комунікативних умінь дітей з ООП в умовах інклюзивного навчання [3]. Є. Карпенко розкрив специфіку організації тренінгу спілкування з дітьми [4]. Г. Остапенко проаналізувала спілкування та його фактори в підлітковому віці [5]. А. Турубарова запропонувала шляхи психокорекції розвитку комунікативних здібностей підлітків з особливими освітніми потребами [6]. О. Щуцька показала формування навичок соціальної комунікації в учнів з комбінованими порушеннями розвитку [7].

Як показує аналіз науково-психологічних досліджень різних аспектів проблеми комунікативної компетентності, сформованість означеного феномену розглядається як важливе джерело особистісного розвитку підлітків. Проте соціально-психологічні чинники розвитку

комунікативної компетентності в підлітків з особливими освітніми потребами досліджені недостатньо.

Мета статті – обґрунтувати соціально-психологічні чинники розвитку комунікативної компетентності в підлітків з особливими освітніми потребами.

На розвиток особистості підлітків з ООП значний вплив мають вікові та психологічні чинники їхнього становлення. Незважаючи на наявні порушення, дослідники визнають, що їм властиві всі типові особливості підліткового віку. Особливу роль у цьому процесі відіграє комунікативна діяльність, оскільки для таких підлітків розвиток комунікативних навичок є основним засобом формування їхньої особистості. Якщо комунікативний простір, зокрема освітнє середовище, в якому розвивається підліток з ООП, не створює корекційних умов для успішної комунікації, це «може призвести до порушень у формуванні особистості. Негативні тенденції у соціальній поведінці та прояви емоційної нестабільності можуть розбалансувати цілісний розвиток таких дітей» [6, с. 118].

Н. Бабич, досліджуючи нетиповий розвиток, підкреслювала, що кожен наступний етап розвитку безпосередньо залежить від попереднього, а спосіб реагування дитини пов'язаний із тим, що вона раніше засвоїла та наскільки здатна до культурного розвитку. Відповідно до її поглядів, «комунікативну діяльність підлітків з особливими освітніми потребами слід розглядати в безпосередній єдності з соціально-культурним оточенням, яка формується під впливом даного оточення» [1, с. 16]. Важливо, що підлітковий вік вважається нею та іншими вченими найбільш сприятливим періодом для засвоєння знань та навичок комунікації, які згодом можуть стати індивідуальним досвідом людини і використовуватися в різних сферах її життя.

О. Щуцька наголошує, що соціальна ситуація розвитку може суб'єктивно переживатися підлітком з ООП як фрустрація потреб у спілкуванні та отриманні позитивної уваги від оточуючих. Це може викликати болісні емоційні переживання, які стають джерелом специфічних особистісних особливостей, що ускладнюють процес формування комунікативних навичок та інтеграції в соціум. Тому важливим завданням є формування у підлітків з особливими освітніми потребами правильних уявлень про соціальні ролі, оскільки зазвичай такі уявлення є нечіткими, спотвореними або суперечливими. Брак повноцінних соціальних контактів (однолітки, друзі, сусіди) призводить до того, що образ соціальної ролі вибудовується на основі когнітивного дисонансу, тобто суперечливої інформації, отриманої з різних джерел [7].

За твердженням Н. Воронської, для підлітків з ООП часто характерний недостатній рівень усвідомлення власного Я, а також труднощі або порушення у взаємодії з навколишнім світом та в межах власної психологічної структури. Це може проявлятися у суперечностях між мотивами та самооцінкою, цінностями та самооцінкою, а також між ідеальним і реальним образом Я, особливо в соціальному контексті. Крім того, такі підлітки часто стикаються з адаптаційними та функціональними деструкціями. На особливості їх психофізичного розвитку додатково впливають різноманітні соціальні чинники, зокрема негативне або умовно-позитивне ставлення з боку однолітків і близького соціального оточення, а також недостатня або недосконала інтеграція в систему соціальних стосунків [2].

І. Дорожко, О. Малихіна та Л. Туріщева доводять, що розвиток комунікативної компетентності підлітків з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі освітнього закладу передбачає формування двох ключових компонентів: соціальної та комунікативної складових. Соціальна складова включає здатність узгоджувати власні прагнення з прагненнями оточуючих і продуктивно взаємодіяти з однолітками у спільній навчальній діяльності. Комунікативний аспект передбачає вміння отримувати необхідну інформацію під час діалогу, готовність представляти й відстоювати свої погляди та використовувати мовні засоби для вирішення конкретних завдань. Важливим залишається пошук ефективних шляхів формування комунікативних навичок, розширення соціальних уявлень і розуміння соціальних взаємодій серед підлітків з особливими освітніми потребами як на уроках, так і під час позакласної діяльності. Це також включає стимулювання внутрішньої активності цих підлітків для підвищення їхньої комунікативної компетентності у суспільстві [3].

Для розвитку комунікативної компетентності підлітків з особливими освітніми потребами пропонується значна кількість корекційно-розвивальних програм і технологій в умовах інклюзивного навчання. Як зазначає А. Турубарова, однією з найбільш ефективних

технологій для таких підлітків є ігрові, вони сприяють розвитку вербального і невербального спілкування, здатності визначати емоційний стан інших, виражати власні почуття, ставити різні типи запитань, виділяти основну ідею висловлювань, робити підсумки, розвивати слухове сприйняття, а також розуміти співрозмовника та аналізувати отриману інформацію. Крім того, ці технології розвивають вміння встановлювати логічні і причинно-наслідкові зв'язки, аргументувати свою точку зору, викладати думки точно і лаконічно [6].

Г. Остапенко додає, що важливою умовою розвитку комунікативної компетентності є створення постійного комунікативного простору через організацію груп взаємодії. Це включає навчання соціальному самовизначенню, підвищення соціальної активності, розширення кола діяльності, інтеграцію в активне шкільне життя, а також опрацювання можливих соціальних ролей і функцій, що допомагає підліткам краще орієнтуватися в соціальних ситуаціях і зонах відповідальності [5].

У практиці розвитку комунікативної компетентності підлітків з особливими освітніми потребами широко застосовуються нетрадиційні методи і підходи. Серед них особливу увагу привертають «інтерактивні» методи, які спрямовані на тренування та розвиток комунікативних навичок. Як зазначає Є. Карпенко, беручи до уваги особливості вікової групи підлітків з особливими освітніми потребами та специфіку їх психофізичного розвитку, ключовим елементом організації такої роботи є соціально-психологічний тренінг [4]. Цей підхід дозволяє підліткам ефективніше адаптуватися до соціальних умов, розвивати свої комунікативні здібності через активне залучення до процесу взаємодії з оточенням, а також сприяє корекції їхньої поведінки відповідно до соціокультурних норм та вимог.

Так, тренінг як форма розвитку комунікативної компетентності підлітків з особливими освітніми потребами забезпечує активну участь і творчу взаємодію між учасниками та тренером. Однією з ключових характеристик тренінгу є його ретельне планування, що включає надання або розширення знань, формування комунікативних умінь і навичок, а також зміну чи оновлення існуючих ставлень, поглядів і переконань. Комунікативний тренінг також розглядається як різновид навчальної гри, в якій об'єктом уваги є певний вид комунікативної діяльності. Дослідниця А. Турубарова підкреслює, що «тренінг, навчання і набутий досвід спілкування є рівноправними партнерами в справі розвитку комунікативної компетентності підлітків з особливими освітніми потребами» [6, с. 120]. Це свідчить про важливість інтеграції різних форм навчання та досвіду в процес формування комунікативних навичок, що особливо актуально для підлітків з особливими освітніми потребами.

Зазначимо, що для розвитку комунікативної компетентності підлітків з особливими освітніми потребами доцільно одночасно використовувати кілька методів. Наприклад, інструктаж під час тренінгу може поєднуватися з показом і демонстрацією. Інші ефективні комбінації методів навчання під час тренінгу включають: міні-лекцію (бесіда, розповідь, пояснення, дискусія) + імітаційну діяльність (ситуаційні завдання, ігри) + демонстрацію (презентація) + тестування; «мозкову атаку» + пояснення матеріалу (проблемно-орієнтовану дискусію) + індивідуальні завдання (роботу в парах або малих групах). Однією з форм організації тренінгів розвитку комунікативної компетентності є групова робота, яка може проходити в парах, трійках, четвірках та ін. Такий підхід сприяє активній участі підлітків, дозволяє їм взаємодіяти один з одним, обмінюватися досвідом і покращувати комунікативні навички в безпечному середовищі.

Отже, для розвитку комунікативної компетентності підлітків з особливими освітніми потребами важливо враховувати сукупність соціально-психологічних чинників, зокрема особливості вікового й психологічного розвитку здобувачів освіти з різними нозологіями, які можуть впливати на їхню здатність до спілкування, характеристики комунікативної і соціальної взаємодії з оточенням, що можуть варіюватися залежно від особистісних рис і соціального контексту, узгодження прагнень підлітка з прагненнями оточуючих, що сприяє продуктивній взаємодії з однолітками, стимулювання внутрішньої активності підлітків, що допомагає їм підвищувати свою комунікативну компетентність у суспільстві, необхідність групової роботи, включаючи використання корекційно-розвивальних програм, а також застосування кількох методів комунікативно-ігрової діяльності. Такий комплексний підхід дозволяє ефективно розвивати комунікативні навички підлітків, адаптуючи навчання під їхні специфічні потреби та можливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. М. Формування комунікативних навичок у дітей з порушеннями зору та інтелекту як одна з умов їх успішної адаптації. Корекційна та соціальна педагогіка і психологія. 2013. № 4. С. 15-22.
2. Воронська Н. Особливості спілкування дітей з особливими потребами в закладах середньої освіти. Особлива дитина: навчання і виховання. 2020. Вип. 1 (90). С. 42-51.
3. Дорожко І.І., Малихіна О.Є., Туріщева Л.В. Розвиток комунікативних умінь дітей з ООП в умовах інклюзивного навчання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Психологія. 2021. Вип. 4. С. 134-138.
4. Карпенко Є. Організація тренінгу спілкування з дітьми різного віку : метод. матер. Дрогобич : РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2016. 145 с.
5. Остапенко Г.В. Спілкування та його фактори в підлітковому віці. Наука і освіта. 2014. №3. С. 73–75.
6. Турубарова А. В. Психокорекція розвитку комунікативних здібностей підлітків з особливими освітніми потребами. Теорія і практика сучасної психології. 2016. №2. С. 117-122.
7. Щуцька О.І. Формування навичок соціальної комунікації в учнів з комбінованими порушеннями розвитку. ЛОГОС. 2020. №4. С. 111-112.

Грабовецька Марта
Науковий керівник – проф. Радчук Галина

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СТАРШОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У сучасному українському суспільстві, яке перебуває у стані соціально-економічних і політичних змін, трансформується суспільна свідомість, змінюються цінності та моральні пріоритети. Ці зміни особливо гостро впливають на старших підлітків, які стикаються з труднощами на шляху самоствердження, самовизначення та самореалізації. З одного боку, підлітки відчують зростання потреби у власному визнанні та пошуку свого місця в суспільстві, а з іншого – втрачають традиційні орієнтири і відчують невизначеність у своїх ціннісних установках. Ця ситуація призводить до так званої ціннісної кризи, про яку все частіше говорять як батьки, так і вчителі й психологи. Враховуючи ці обставини, проблема формування ціннісних орієнтацій старших підлітків стає актуальною і потребує дослідницької уваги.

Вивчення ціннісних орієнтацій в підлітковому віці ґрунтується на результатах досліджень багатьох науковців, серед них – Н. Антонова, О. Бадюл, Г. Балл, Т. Гурлева, Л. Коберник, Г. Кучер, В. Москаленко, Г. Онищенко, Л. Панченко, В. Романова, Ю. Сошина, Г. Радчук, Н. Шевченко та ін. Проте соціально-психологічні чинники формування ціннісних орієнтацій старших підлітків вивчено недостатньо.

Мета статті – обґрунтувати соціально-психологічні чинники формування ціннісних орієнтацій старших підлітків.

Детальний аналіз наукової літератури дозволив виявити основні соціально-психологічні чинники, що впливають на формування ціннісних орієнтацій у старшому підлітковому віці. Так, вчений Г. Балл у своїх дослідженнях виділяє декілька ключових чинників. Психологічні чинники охоплюють мотивацію та ставлення підлітка до різних видів діяльності, його вольовий потенціал і здатність до саморегуляції. Комунікативні чинники включають предметні та когнітивні дії, засновані на отриманій інформації, що залежать від спрямованості ціннісних орієнтацій на певні явища. Практичні чинники передбачають оволодіння підлітком конкретними способами діяльності та здатність орієнтуватися в ній. Всі ці психологічні, комунікативні та інші чинники взаємодіють і сприяють формуванню ціннісних орієнтацій, що відіграють вирішальну роль у процесі становлення особистості підлітка [1].

Серед соціально-психологічних чинників формування ціннісних орієнтацій у старшому підлітковому віці важливу роль відіграє переосмислення відносин із іншими людьми. Старший підліток знаходиться на межі між дитинством та дорослістю, переживаючи перехід від одного етапу життя до іншого. У цьому процесі перед ним постає «завдання на сенс», яке полягає в необхідності усвідомити своє місце у системі людських відносин. У підлітковому віці це